

تکلیف بانوان معذور پیش از انجام طواف عمره تمتع نسبت به حج تمتع

محمد رضا جواهری*

نیّره رحمان زاده سلمانی*

چکیده

حج، از مهم‌ترین اعمال عبادی است که بر هر مکلف دارای شرایط واجب شده و دلیل وجوبش، آیات و احادیث می‌باشد (آل عمران: ۹۷). یکی از مهم‌ترین اعمال فریضه حج، طواف است؛ از آنجا که حضور بانوان معذور در مسجد ممنوع و حرام است و مکان انجام طواف، مسجد الحرام و شرط انجام دادنش طهارت می‌باشد؛ پس بانوی معذور باید طواف را تا پاک شدن به تأخیر اندازد.

حال که زمان انجام مناسک حج تمتع؛ (مانند وقوف در عرفات و منا)، ایام خاصی است، اگر بانویی پس از مُحرم شدن برای عمره تمتع و پیش از انجام دادن طواف یا در حین آن، دچار عذر شرعی شود و تا آخرین فرصت جهت محرم شدن برای حج تمتع پاک نشود، تکلیف او چیست؟ می‌تواند اعمال حج تمتع را در همان سال انجام دهد.

---

* عضو هیات علمی دانشگاه فردوسی مشهد و سطح ۴ حوزه علمیه javaheri@ferdowsi.um.ac.ir

* دانش آموخته سطح ۳ حوزه علمیه nrs556@yahoo.com

یا باید حج تمتع را در سال‌های بعد به‌جا آورد؟ و به‌طور کلی وظیفه بانوی معذور برای انجام دادن طواف در حج چیست؟

در واقع نظر مراجع عظام در این باره متفاوت است؛ بررسی‌ها نشان می‌دهد علما بر این مسأله که: «وظیفه طواف کننده، هنگام مواجهه با عذر شرعی، ترک سریع مسجدالحرام است»، اجماع دارند؛ ولی در این مورد که پس از آن، طواف کننده باید به چه شیوه‌ای عمل کند، نظرات مختلف داده‌اند.

در این پژوهش برآنیم که نظر مراجع عظام درباره «شرایط طواف ویژه بانوان دارای عذر شرعی» را بررسی کنیم.

کلمات کلیدی: تکلیف، معذور، طواف، حیض، نفاس، استحاضه

مقدمه

از مهم‌ترین دغدغه‌های بانوان هنگام تشریف به حج، دچار شدن به عذر شرعی است و برای پیشگیری از آن، از روش‌های گوناگونی استفاده می‌کنند؛ اما برخی به سبب اضطراب و نگرانی یا ناتوانی جسمی و... به آن دچار می‌شوند. در صدر اسلام روش‌های پیشگیری از عذر شرعی برای بانوان وجود نداشت؛ از این رو، برخی بانوان حج‌گزار به عذر دچار می‌شدند و برای چاره‌جویی به ائمه اطهار مراجعه می‌کردند. بنابراین، در این زمینه روایاتی وجود دارد که مراجع عظام با توجه به آنها، نظر فقهی‌شان را بیان می‌کنند؛ اما در قرآن کریم در این باره مطلبی نیامده است.

در این پژوهش، نگارندگان این مسئله را در سه حالت نفاس، حیض و استحاضه، به‌طور جداگانه بررسی کرده‌اند. حیض در دو حالت پیش از شروع طواف و در حین طواف بررسی شده است. اکثر علما به مسئله حیض بیشتر، و به دو حالت دیگر یعنی نفاس و استحاضه کمتر پرداخته‌اند.

۱. نفاس

به دلیل وقوع نفاس در شرایط خاص، بانوان هنگام طواف دچار نفاس نمی‌گردند. پس وظیفه بانوی نفساء مشخص است و تا هنگام پاک شدن وارد مسجدالحرام نمی‌شود.

ابن زهره، از میان فقهای متقدم، گفته است: زن حیض و نساء تمام مناسک حج، غیر از طواف، را انجام می‌دهد و پس از پاک شدن، قضای آن را به‌جا می‌آورد. وی دلیل فتوایش را اجماع دانسته است (حلبی، ۱۴۱۷ق، ص ۱۹۳).

ابن براج فتوا داده است که اگر بانوی مُحرم در وقت احرام حیض یا نفاس شد، کارهایی را که زن حیض باید ترک کند؛ مانند خواندن نماز و قرآن، او هم باید ترک کند و هنگام مناسک باید مُحرم شود و همه مناسک را به‌جا آورد به جز طواف کعبه و ورود به مسجدالحرام تا اینکه پاک شود و قضای آن را به‌جا آورد (طرابلسی، بی تا، ج ۱، ص ۲۱۸).

بیشتر فقهای معاصر به‌طور مستقل درباره بانوی نساء مطلبی بیان نکرده‌اند، اما همه آنها داشتن طهارت را در طواف، واجب می‌دانند.

۲. حیض

چون زمان دقیق وقوع حیض برای بیشتر بانوان قابل پیش‌بینی نیست، مراجع تقلید وظیفه بانوی حج‌گزار درباره عمل عبادی طواف را در حالات متفاوت بیان کرده‌اند که با توجه به موضوع این مقاله آن را در دو حالت؛ پیش از طواف و حین آن، بررسی می‌کنیم:

الف) حیض شدن پیش از طواف

چون برخی از آیات عظام معاصر در کتاب مناسک حجشان به این حالات اشاره‌ای نکرده‌اند، از ایشان استفتا شد که متن پرسش چنین است:

«با سلام؛ اگر بانویی که قصد انجام حج تمتع را دارد، پس از محرم شدن برای عمره تمتع و قبل از انجام طواف عمره تمتع حیض شود و تا آخرین زمان که باید برای حج تمتع نیت کند (۹ ذی حجه)، پاک نشود (یعنی عمره تمتع او انجام نشده چون هنوز طواف عمره تمتع را به‌جا نیاورده است و از احرام عمره تمتع خارج نشده است). آیا می‌تواند جهت حج تمتع نیت کند و محرم شود؟»

با توجه به مستندات موجود از فقهای عظام؛ اعم از متقدم، متأخر و معاصر، می‌توان دیدگاه‌ها را این چنین دسته‌بندی کرد:

* دیدگاه نخست: اعمال عمره تمتع، به غیر از طواف و نماز طواف را انجام دهد و برای حج تمتع نیت کند و اعمال آن را انجام دهد؛ پس از پاک شدن هرچه طواف از او فوت شده است، به جا آورد.

دیدگاه ابوصلاح حلبی، ابن براج و آیت‌الله خامنه‌ای چنین است:

ابوصلاح حلبی معتقد است: اگر بانویی پس از محرم شدن، حیض شد، تمام مناسک را به جا می‌آورد، به جز طواف. پس اگر در زمان حج پاک شد آن را انجام می‌دهد و اگر زمان حج تمام شد و هنوز پاک نشده بود، (پس از پاک شدن) هر طوافی را که از او فوت شده به جا آورد (حلبی، بی‌تا، ص ۲۱۸).

ابن براج گوید: اگر مُحرم زن باشد و در وقت احرام، حیض یا نفاس شود، کارهایی را که زن حیض باید ترک کند؛ مانند خواندن نماز و قرآن، او هم ترک کند و هنگام مناسک مُحرم شود و همه آنها را به جا آورد جز طواف کعبه و ورود به مسجدالحرام تا اینکه پاک شود و قضای آن را به جا آورد (طرابلسی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۱۸).

آیت‌الله خامنه‌ای به استفتا چنین پاسخ داده‌اند: اگر عادت ماهانه، پس از احرام از میقات عارض شده باشد، عمره تمتع او صحیح است، فقط طواف و نماز آن باطل می‌شود که باید پس از برگشت از عرفات و مشعر و منا و مناسک آن، طواف عمره و نماز آن را تدارک کند (۱۳۹۸/۳/۲).

دلایل روایی

با بررسی کتب فقهی شیعه، روایاتی که در ادامه می‌آید، مؤید دیدگاه نخست است:
- روایت نخست: این روایت دارای ارزیابی صحیح، نوع سند عادی و اتصال مسند می‌باشد (نرم‌افزار درایة النور، نسخه ۱/۲)

«امام صادق علیه السلام فرمودند: اگر زنی لباس احرام بپوشد و با نیت عمره تمتع وارد مکه شود، اما قبل از مراسم عمره خون ببیند، باید تا روز هشتم ذی‌حجه در مکه بماند،

اگر تا روز هشتم پاک شد، پیرامون کعبه طواف کند و بین صفا و مروه سعی نماید تا به عمره تمتع پایان دهد و اگر تا روز هشتم پاک نشد، غسل کند و پنبه (یا نوار بهداشتی) بگذارد و بین صفا و مروه سعی کند، آنگاه راهی منا شود و پس از اتمام مناسک، وقتی پاک شد، وارد مسجد الحرام شده، ابتدا هفت شوط برای عمره تمتع که قضا شده، طواف کند و پس از آن هفت شوط دیگر برای حج تمتع به جا آورد، سپس از مسجد خارج شود و بین صفا و مروه سعی کند. با تمام شدن مناسک حج همه محرمات احرام بر او حلال می گردد، جز بستر همسرش که بر او حرام خواهد بود و آنگاه که هفت شوط دیگر طواف کرد، بستر همسرش نیز بر وی حلال می گردد.^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۵).

- روایت دوم: این روایت ارزیابی موثق، نوع سند عادی، تعلیق، ضمیر و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«به امام صادق علیه السلام گفتم: زنی با نیت حج تمتع به مکه آمده؛ ولی به جهت دیدن خون حیض نمی تواند داخل مسجد الحرام شود و طواف عمره تمتع به جا آورد. چه کند؟ امام علیه السلام فرمودند: سعی صفا و مروه کند و در خانه بنشیند؛ اگر پاک شد، طواف کند و اگر تا روز ترویبه پاک نشد، خود را بشوید؛ احرام حج ببندد؛ به منا برود و سپس همه مناسک را انجام می دهد. هنگامی که این اعمال را انجام داد، محرمات احرام بر او حلال می گردد، جز بستر شوهرش.»^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۶).

- روایت سوم: این روایت ارزیابی صحیح، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمودند: زنی که عمره تمتع انجام می دهد و هنگام احرام پاک است، اگر قبل از آنکه تمام اعمال عمره تمتع را به جا آورد، حیض شد، سعی را انجام دهد و طواف به جا نیورد تا اینکه وقتی پاک شد قضاى طواف را به جا آورد و اعمال عمره تمتع او کامل می شود و اگر در حال احرام حیض بود،

۱. «أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «الْمَرْأَةُ الْمُتَمَتِّعَةُ إِذَا قَدِمَتْ مَكَّةَ ثُمَّ حَاصَتْ تُقِيمُ مَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ التَّرْوِيَةِ فَإِنْ طَهَّرَتْ طَافَتْ بِالْبَيْتِ وَ...».

۲. «قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُتَمَتِّعَةٌ قَدِمَتْ فَرَأَتْ الدَّمَ كَيْفَ تَصْنَعُ قَالَ تَسْعَى بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ وَ...».

سعی بین صفا و مروه و طواف خانه خدا را انجام ندهد تا آنگاه که پاک شود.^۱ (شیخ طوسی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۴۲۸).

- روایت چهارم: این روایت ارزیابی موثق، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«امام صادق علیه السلام فرمودند: زنی که عمره تمتع به جا می آورد، اگر قبل از انجام طواف حیاض شود، ابتدا سعی را و سپس مناسک دیگر را انجام دهد، پس هرگاه پاک شد و تمام اعمال حج را انجام داد، طواف عمره و طواف حج و طواف نساء را قضا نماید. در این صورت همه چیز برای او حلال می شود.»^۲ (شیخ طوسی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۴۲۸).

- روایت پنجم: این روایت ارزیابی ضعیف، نوع سند عادی و اتصال مرسل دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«از امام صادق علیه السلام سؤال شد: بانویی اعمال عمره تمتع انجام می داد و قبل از طواف حیاض شد و با مردم به منافرت، تکلیف او چیست؟ فرمودند: آیا برای او عمره و حجی نیست؟ او طوافی را برای عمره و طوافی برای حج انجام دهد.»^۳ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۶).

* دیدگاه دوم: حج او به افراد بدل می شود

فتوای شیخ طوسی، ابن حمزه، امام خمینی رحمته الله و آیات عظام فاضل لنکرانی، مکارم شیرازی و شبیری زنجانی با این نظر مطابقت دارد.

شیخ طوسی مسئله را چنین بیان می کند که اگر پیش از طواف حیض شد تا زمان رفتن به عرفات صبر کند. پس اگر پاک شد، طواف و سعی بگزارد و اگر پاک نشد، قضای آن را به جا آورد؛ در این صورت حجش مفرد خواهد بود و تمام مناسک را

۱. «سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ فِي الْمُرَاةِ الْمُتَمَتِّعَةِ إِذَا أَحْرَمَتْ وَ هِيَ طَاهِرَةٌ ثُمَّ حَاصَتْ قَبْلَ أَنْ تُقْضِيَ مُتَعَتَهَا...».

۲. «أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ إِذَا اعْتَمَرَتِ الْمُرَاةُ ثُمَّ اعْتَلَّتْ قَبْلَ أَنْ تَطُوفَ قَدَمَتِ السَّعْيِ وَ...».

۳. «أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ وَ سُئِلَ عَنِ امْرَأَةٍ مُتَمَتِّعَةٍ طَمِثَتْ قَبْلَ أَنْ تَطُوفَ فَحَرَجَتْ مَعَ النَّاسِ إِلَى مِنَى...».

قضا کند (شیخ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۱، ص ۳۳۱). ابن حمزه بیان می‌کند اگر بانویی در حال حیض وارد مکه شود، حکم او مانند حکم کسی است که پیش از چهارمین شوط طواف حیض شده باشد (طوسی، ۱۴۰۸ق، صص ۱۹۳ و ۱۹۲) (در قسمتی که حیض شدن در حین طواف بررسی می‌شود، علما تعداد دورها را ملاک اصلی در صدور حکم خود در نظر گرفته‌اند. در آن قسمت اشاره شده است که ابن حمزه می‌فرماید:

«اگر بانویی قبل از چهار شوط طواف حیض شد، حج تمتع او باطل است و به مفرده بدل می‌گردد.»

امام خمینی رحمته الله علیه فرموده‌اند:

«اگر زنی احرام بست و وقتی به مکه وارد شد، به واسطه حیض یا نفاس نتوانست طواف به‌جا آورد و اگر می‌خواست بماند تا پاک شود، ترس آن داشت که وقت وقوف به عرفات بگذرد، باید به دستوری که در مسئله ۱ گفته شد عمل کند.» (امام خمینی، ۱۳۷۲ش، ص ۲۶۱).

در استفتائات آیت‌الله فاضل لنکرانی می‌فرماید که اگر بانویی که قصد انجام دادن حج تمتع را دارد، پس از محرم شدن برای عمره تمتع و قبل از انجام طواف عمره تمتع حیض شود و تا آخرین زمان که باید برای حج تمتع نیت کند (۹ ذی حجه)، پاک نشود، حج او به افراد بدل می‌شود و نمی‌تواند جهت حج تمتع نیت کند و محرم شود، بلکه باید نیت حج افراد کند (۹۸/۲/۱۵).

آیت‌الله مکارم شیرازی چنین پاسخ دادند:

«هرگاه زن گرفتار حیض شود و نتواند طواف و نماز طواف را، که شرط آن طهارت است، پیش از رسیدن زمان اعمال حج (و وقوف به عرفات) انجام دهد و اگر بخواهد صبر کند تا پاک شود می‌ترسد وقت وقوف به عرفات بگذرد، باید از

۱. اگر شخصی که احرام عمره بسته است به واسطه عذری دیروقت وارد مکه شد، به طوری که اگر می‌خواست عمره به‌جا بیاورد، وقت وقوف به عرفات می‌گذشت یا خوف داشت که بگذرد، باید عدول کند به حج افراد و پس از به‌جا آوردن آن، عمره مفرده به‌جا آورد و حج او صحیح و کافی از حجة الاسلام است.

حج تمتع (عمره تمتع) به حج افراد عدول کند و با همان احرام به عرفات برود و اعمال حج را انجام دهد و بعد از بازگشت به مکه و پاک شدن، طواف های حج و نمازهای طواف را انجام دهد و پس از اتمام حج برای عمره مفرده به مسجد تنعیم رفته و از آنجا محرم شود، و اعمال عمره مفرده را انجام دهد و احتیاط واجب آن است که در پایان آن طواف نساء را نیز به جا آورد؛ خواه حیض شدن قبل از احرام باشد، یا بعد از احرام» (۹۸/۲/۱۲).

آیت الله شبیری زنجانی بیان کردند که در فرض سؤال، حج او به حج افراد تبدیل می شود و باید پس از انجام دادن مناسک حج افراد، عمره مفرده به جا آورد (۹۸/۲/۱۲).

دلایل روایی

در ادامه روایاتی که با تبدیل حج تمتع به حج افراد سازگار است، آورده شده.

- روایت نخست: این روایت ارزیابی صحیح، نوع سند تعلیق. ضمیر. تذلیل و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایه النور، نسخه ۱/۲).

«أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمُرَاةِ نَحْيِيءُ مُتَمَتِّعَةً فَتَطْمُثُ قَبْلَ أَنْ تَطُوفَ بِالْبَيْتِ حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيَّ عَرَفَاتٍ. قَالَ تَصِيرُ حَجَّةً مُفْرَدَةً قُلْتُ عَلَيْهَا شَيْءٌ قَالَ دَمٌ تَهْرِيقُهُ وَهِيَ أَضْحِيَّتُهَا» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ص ۲۹۹).

«از ابی الحسن علیه السلام درباره بانویی پرسیدم که به قصد حج تمتع می آید و پیش از طواف کعبه تا هنگام خروج به عرفات در حال حیض است، فرمودند: «حج او افراد می گردد». پرسیدم: «برای او کاری هست؟» فرمودند: «باید خون جاری کند؛ یعنی قربانی کند؛» «و رَوَاهُ الصَّدُوقُ مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ تَصِيرُ حَجَّةً مُفْرَدَةً وَعَلَيْهَا دَمٌ أَضْحِيَّتُهَا» (همان).^۱

و شیخ صدوق مانند آن را روایت نموده، جز آنکه گفته است: حجش افراد است و باید قربانی کند. برای این حدیث شرحی وارد شده است. امام علیه السلام می گوید: قربانی کردن برای استحباب است و واجب نیست و دلیل آن چیزی است که در روایات آمده است.» (شیخ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۹۰).

۱. «أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمُرَاةِ نَحْيِيءُ مُتَمَتِّعَةً فَتَطْمُثُ قَبْلَ أَنْ تَطُوفَ بِالْبَيْتِ حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيَّ عَرَفَاتٍ...»

- روایت دوم: این روایت ارزیابی صحیح، نوع سند عطف و اتصال مسند دارد (نرم‌افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

از ابوعبدالله رضی الله عنه درباره بانوی حائضی سؤال نمودم که وقتی به مکه وارد شد، روز ترویبه بود. فرمودند: «در همان حال که هست به عرفات رود و عمل حجش را انجام دهد. سپس بماند تا پاک شود و پس از آن به تنعیم رود و محرم شود و آن را عمره قرار دهد». ابن عمیر گفت: «مانند آنچه عایشه انجام داد». ^۱ (شیخ طوسی، ۱۳۶۵ق، ج ۵، ص ۳۹۰).

درباره این حدیث چنین شرحی وجود دارد:

و بانوی متمتع هرگاه که وارد مکه شد و حائض بود و پاک نشد تا روز ترویبه تا طواف کند و سعی نماید. پس حج تمتعش باطل است و حج او افراد می‌باشد. پس ادامه دهد بر احرامش و به عرفات رود و مناسک را به جا آورد. پس هرگاه از حج فارغ شد و پاک شد، قضای طواف و سعی را به جا آورد. سپس به سمت تنعیم خارج شود و برای عمره محرم گردد (شیخ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۹۰).

- روایت سوم: این روایت دارای ارزیابی صحیح، نوع سند تحویل و اتصال مسند می‌باشد (نرم‌افزار درایة النور، نسخه ۱/۲)

از ابوعبدالله صادق رضی الله عنه پرسیدم: «اگر خانمی با عمره تمتع وارد مکه شود، و به عادت ماهیانه مبتلا شود، تکلیف او چیست؟» ابوعبدالله صادق گفت: «بین صفا و مروه سعی می‌کند و بعد از آن در خانه می‌نشیند، اگر قبل از موسم عرفات از عادت ماهیانه پاک شود، دور خانه کعبه طواف می‌کند تا عمره تمتع را پایان دهد، و اگر پاک نشد، روز ترویبه، آب بر سر خود بریزد و غسل کند و از داخل خانه‌اش لیبیک حج بگوید و عازم منا گردد، و در همه مناسک حج شرکت کند، موقعی که وارد مکه شد و از عادت ماهانه پاک گردید، دو نوبت و در هر نوبت یک دوره هفتگانه گرد خانه کعبه طواف کند و سپس بین صفا و مروه سعی کند. بعد از تمام شدن این سعی، از همه قیود احرام آزاد می‌شود، جز بستر شوهرش که بعد از طواف نساء بر

۱. «سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه عَنِ الْمَرْأَةِ الْحَائِضِ إِذَا قَدِمَتْ مَكَّةَ يَوْمَ الرَّؤْيَةِ قَالَ تَمْضِي كَمَا هِيَ إِلَى عَرَفَاتٍ...»

او حلال خواهد شد»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۵).

در پاورقی کتاب الکافی درباره این روایت آمده است:

«بدان که علامه در کتاب تذکره و المنتهی ادعا کرده است که اصحاب اجماع دارند بر اینکه هرگاه حائض و نفسا به دلیل عذرشان منع شدند از طواف، حجتشان به افراد تبدیل می شود. علاوه بر آن شهید اول علیه السلام در کتاب دروس از علی بن بابویه و ابی صلاح و ابن جنید بیان فرموده که حج گزار در صورت ضیق وقت سعی را انجام داده، سپس برای حج محرم شود و قضای طواف عمره را با طواف حج انجام دهد. آنچه بر این کار دلالت دارد، روایات می باشد و ظاهراً شیخ کلینی نیز به این روایات عمل نموده است.» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۵).

- روایت چهارم: این روایت ارزیابی موثق، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«از امام صادق علیه السلام درباره بانویی که برای عمره تمتع وارد مکه شده و حائض شده، پرسیدم. فرمودند: «بین صفا و مروه سعی می کند و بعد در خانه می نشیند. اگر پاک شود، دور خانه کعبه طواف می کند، و اگر پاک نشد و روز ترویبه بود، غسل کند و از داخل خانه اش لیسک حج بگوید و عازم منا گردد، و در همه مناسک حج شرکت کند، موقعی که وارد مکه شد (و پاک بود) دوبار کعبه را طواف می کند. سپس سعی بین صفا و مروه را انجام می دهد. پس هرگاه آن را انجام داد برای او همه چیز حلال است به جز بستر همسرش.»^۲ (شیخ طوسی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۴۲۸).

در پاورقی الکافی درباره این روایت و روایت پیشین آمده است که شیخ طوسی علیه السلام

پس از بیان این روایت و روایت پیش از آن گفت:

«در این دو روایت آنچه که منافات داشته باشد با چیزی که ما بیان نمودیم، وجود ندارد؛ زیرا در این دو حدیث بیان ننموده است که حج تمتعش تمام است، بلکه آن

۱. «أبي عبد الله عليه السلام قال: المرأة المتتمعة إذا قدمت مكة ثم حاضت تُقيم ما بينها وبين التروية فإن طهرت طافت بالبيت...»

۲. «سألت أبا عبد الله عليه السلام عن امرأة متمعة قدمت مكة فرأت الدم قال تطوف بين الصفا والمروة ثم تجلس في بيتها...»

زن، در آن حالت جایز است به آنچه در روایت آمده است، عمل کند و حج او به افراد تبدیل می‌گردد، نه آنکه تمتع باشد. آنچه در روایت اول گفته است: «اذا قدمت مكة طافت طوافین»؛ «هنگامی که وارد مکه شد دو طواف انجام دهد.» پس اگر منظور حج تمتع کامل بود، باید سه طواف و دو سعی انجام می‌داد. درحالی که برای او دو طواف و یک سعی می‌باشد؛ زیرا حج او به افراد تبدیل شده است.»

✽ دیدگاه سوم؛ نظر آیت‌الله سیستانی است:

ایشان به پرسش این‌گونه پاسخ داده‌اند که: اگر زن در عمره تمتع پیش از احرام یا در حین احرام یا پس از آن و پیش از شروع در طواف، عادت ماهانه ببیند، پس اگر وقت کافی داشته باشد تا پس از سپری شدن روزهای عادت صبر کند و اعمال عمره را پیش از رسیدن وقت حج، انجام دهد، باید صبر کند تا سپری شدن روزهای عادت و آن‌گاه غسل کند و اعمال عمره را به‌جا آورد. اگر وقت کافی نداشته باشد، مسئله دو صورت دارد: نخست اینکه عادت را پیش از احرام یا در حین احرام دیده باشد؛ در این صورت حجتش به حج افراد منقلب می‌شود و پس از فارغ شدن از انجام دادن حج افراد، باید عمره مفرده را در صورت توانایی و تمکن انجام دهد. دوم اینکه عادت را پس از احرام ببیند و در این صورت نیز احوط این است که به حج افراد عدول نماید؛ به همان کیفیتی که در صورت نخست ذکر شد، هرچند ظاهر این است که می‌تواند بر عمره تمتعش باقی بماند و اعمال آن را به‌جز طواف و نماز آن انجام دهد؛ یعنی اینکه سعی و تقصیر نماید و بعد از آن احرام ببندد و پس از فارغ شدن از اعمال منا و بازگشتن به مکه، پیش از اینکه طواف حج را انجام دهد، طواف عمره و نماز آن را به‌جا آورد و اگر یقین داشته باشد که حیضش باقی خواهد ماند و توانایی برای طواف حتی پس از بازگشت از منا پیدا نخواهد کرد، هرچند به علت صبر نکردن کاروان باشد، باید برای طوافش و نماز آن نایب بگیرد و پس از انجام دادنشان شخصاً سعی را انجام دهد. (۹۸/۲/۲۱).

می‌توان گفت نظر وی ترکیبی از دو نظر نخست و دوم است. گویا وی تلفیق روایات و فتاوی علمای متأخر را مبنای فتوای خود قرار داده‌اند.

ب) حائض شدن حین طواف

فقها، نخستین وظیفه بانویی را که در حین طواف حائض می‌شود، خروج فوری از مسجدالحرام می‌دانند. سپس حد و مقداری را برای تعداد دورهای انجام شده در نظر می‌گیرند؛ بدین بیان که اگر بانوی حج گزار کمتر از آن مقدار طواف به جا آورده باشد، باید طواف را دوباره در پاکی انجام دهد و اگر بیشتر از آن مقدار طواف انجام داده، باید مکان آن را به خاطر داشته باشد و پس از پاک شدن، طواف را از همان مکان ادامه دهد و تعداد شوط‌های باقیمانده را تا رسیدن به هفت دور، کامل کند. اما درباره مشخص نمودن این حد و میزان میان علما اختلاف نظر وجود دارد. برخی آن را سه، برخی نیمه طواف و برخی چهار دور دانسته‌اند، از طرفی فتاوی آنان درباره تکلیف این بانو نسبت به حج تمتع مانند حالت حیض شدن پیش از طواف است؛ زیرا در هر دو حالت طواف انجام نشده است.

* ۱. اگر بانویی سه دور یا کمتر طواف انجام داد و هنوز به چهار دور نرسید حیض شد، حکم او مانند کسی است که طواف نکرده است. شیخ طوسی این دیدگاه را برگزیده است.

در کتاب *فقه الرضا* نیز چنین آمده است (یعنی باید طواف را دوباره پس از پاک شدن انجام دهد).

در کتاب *فقه الرضا*، که منسوب به امام رضا علیه السلام است، آمده:

«هرگاه بانویی در حین طواف حیض شد باید از مسجد بیرون رود و اگر سه شوط طواف کرد، باید آنها را دوباره انجام دهد و اگر چهار شوط طواف کرد، به محل اقامتش برگردد و هر زمان پاک شد، قضای دیگر اعمال را انجام دهد.» (فقه الرضا، ۱۴۰۶ق، صص ۲۳۱ و ۲۳۰).

شیخ طوسی ملاک را سه دور می‌داند و می‌فرماید:

«و اگر سه دور طواف کرد، سپس حیض شد، حکم آن شخص همانند حکم کسی است که طواف نکرده است.» (شیخ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۱، ص ۳۳۱).

دلیل روایی

- روایت نخست: این روایت ارزیابی صحیح، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«از امام صادق علیه السلام درباره بانویی که سه دور یا کمتر طواف انجام داده است، سپس خون دیده است، پرسیدم. فرمودند: «مکانش را به یاد داشته باشد، پس هنگامی که پاک شد طواف را انجام دهد و تعداد دورهای گذشته را حساب کند.»^۱ (شیخ طوسی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۴۳۰).

در کتب روایی شیعه، فقط این روایت به سه دور طواف اشاره دارد، ولی مضمون آن با روایات بعدی، که در ادامه خواهد آمد، متفاوت است. احتمال دارد آنچه در کتاب *فقه الرضا* آمده و شیخ طوسی جهت بیان فتوایش این حدیث را در نظر گرفته و با توجه به احادیث بعدی، میان آنها جمع نموده و سپس نظر خود را اعلام کرده‌اند؛ ولی علمای دیگر به روایت نخست توجه نکرده و فتاوی خود را با توجه به روایات بعد صادر کرده‌اند؛ از این رو، در بیان مقدار طواف، نظراتشان اندکی تفاوت دارد.

* ۲. اگر کمتر از نیمی از طواف را انجام داده باشد، باید طواف را از ابتدا انجام دهد و اگر بیش از نیمی از طواف را به جا آورده بود، پس از پاک شدن از همان موضع، بقیه طواف را انجام دهد. شیخ صدوق و شیخ مفید این نظر را برگزیده‌اند. آیت‌الله خویی و تبریزی نیز این نظر را قبول دارند با این تفاوت که به جای عبارت «بیشتر از نیمی»، «پس از اتمام دور چهارم آن» را می‌پذیرند.

شیخ صدوق فتوا می‌دهد هنگامی که بانویی حیض شد و در حال طواف خانه خدا یا در صفا و مروه بود و (مقدار انجام دادن عملش) از نصف بیشتر بود، پس باید جایی که به آن رسیده را بداند و هنگامی که پاک شد، به آنجا رجوع کند و از موضعی که به یاد دارد، بقیه طواف را تمام کند و اگر طواف را در کمتر از نصف قطع کرد، پس

۱. «سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ امْرَأَةٍ طَافَتْ ثَلَاثَةَ أَشْوَاطٍ أَوْ أَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ...»

بر اوست که طواف را از ابتدا انجام دهد (شیخ صدوق، ۱۴۱۵ق، ص ۲۶۵) شیخ مفید نیز نیمه طواف را ملاک اعاده یا عدم اعاده طواف پس از پاک شدن می داند و می فرماید:

«هنگامی که زنی در حال طواف حائض شد، طواف را قطع کند و منصرف شود. پس اگر مقدار طوافی که انجام داده، از نیمه گذشته، بنا را بر این بگذارد که وقتی پاک شد از همانجا ادامه دهد و اگر به نیمه نرسیده بود، از ابتدا آغاز کند و همه مناسک حج را به جا آورد، جز طواف را. پس حایض طواف را به جا نمی آورد تا پاک شود؛ زیرا طواف در حکم نماز و نیز دارای نماز واجب است.» (شیخ مفید، ۱۴۱۰ق، ص ۴۴۰).

نظر آیت الله خوئی و تبریزی این است که: اگر حدث پیش از رسیدن به نصف طواف باشد، طواف باطل است، و باید پس از طهارت اعاده شود و اگر پس از اتمام دور چهارم باشد، طواف را قطع نموده، پس از طهارت، از همانجا که قطع کرده، ادامه دهد (خوئی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۸۴؛ تبریزی، ۱۴۱۵ق، صص ۱۲۰ و ۱۲۱).

دلایل روایی

- روایت دوم: این روایت ارزیابی موثق، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«امام صادق علیه السلام فرمودند: «اگر بانویی هنگام طواف خانه خدا یا سعی بین صفا و مروه حایض شود و عملش از نصف بگذرد، آن موضع را بداند و هنگامی که پاک شد، برگردد و بقیه طواف را از موضعی که می داند تمام کند و اگر طواف را در موضعی که قطع کرد، از نصف کمتر باشد، پس بر اوست که طواف را از ابتدا انجام دهد.»^۱ (کافی کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۸).

- روایت سوم: این روایت ارزیابی ضعیف، نوع سند عادی و اتصال مرسل دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«از ابوالحسن علیه السلام درباره زنی که پنج دور طواف کرده، سپس بیمار شده است، پرسیدم،

۱. «أبي عبد الله عليه السلام قال: إذا حاضت المرأة وهي في الطواف بالبيت أو بين الصفا والمروة فجازت النصف...»

فرمودند: «اگر زنی هنگام طواف خانه خدا یا سعی بین صفا و مروه حیض شد، درحالی که از نیمه گذشته بود، آن موضع را که به آن رسیده، بشناسد (تا در پاکی از همانجا انجام دهد) و اگر کمتر از نصف طواف را قطع کرده، پس بر اوست (در پاکی) طواف را از ابتدا انجام دهد.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۹).

* ۳. اگر کمتر از نیمی از طواف را انجام داده بود، حج او به مفرده تبدیل می‌گردد و باید بعد از حج قضا و عمره به جا آورد. ابن براج این نظر را دارد و آیت‌الله فاضل لنکرانی این نظر را وقتی که بانوی حج گزار در حال انجام دادن عمره تمتع باشد و امکان تدارک آن پس از پاک شدن و پیش از وقوف رکنی عرفات نباشد، قبول دارد. البته هر دو در ادامه بیان می‌کنند که اگر بیشتر از نیمی از طواف را انجام داده بود، پس از پاک شدن از همان موضع، بقیه طواف را انجام دهد.

نظر ابن براج چنین است که اگر در کمتر از نصف یا پیش از طواف حیض شد، آن اعمالی را که بدان مشغول است، حج مفرده قرار دهد و همچنین اگر پیش از طواف حیض شد، آن طواف، عمره به حساب می‌آید و بر آن زن پس از حج قضا و عمره واجب است (طرابلسی، بی تا، ج ۱، صص ۲۳۱ و ۲۳۲) برای این نظر روایتی در کتب روایی شیعه یافت نشد.

* ۴. ابن حمزه قائل است که اگر بانویی پیش از چهار شوط طواف حیض شد، حج تمتع او باطل است و به مفرده تبدیل می‌گردد. آیات عظام امام خمینی رحمته الله علیه، خامنه‌ای، بهجت و مکارم شیرازی نیز بر این نظریه‌اند که طواف او باطل است و باید پس از پاک شدن انجام دهد.

ابن حمزه نوشته است: اگر پیش از طواف چهارم حیض شود، عمره تمتع آن باطل می‌شود و باید بر احرام خود باقی بماند و به منا و عرفات و مشعر برود. در این صورت حج او مفرده خواهد بود (طوسی، ۱۴۰۸ق، ص ۱۹۲).

امام خمینی رحمته الله علیه که نظر رهبر معظم انقلاب اسلامی با ایشان یکسان است، می‌فرماید:

۱. «أبي الحسن عليه السلام قَالَ سَأَلْتُهُ عَنِ امْرَأَةٍ طَافَتْ حَمْسَةَ اشْوَاطٍ ثُمَّ اعْتَلَّتْ قَالَ إِذَا حَاصَتِ الْمَرْأَةُ وَهِيَ فِي الطَّوَّافِ...»

«اگر در اثنای طواف، حدث اکبر مثل جنابت یا حیض عارض شود، باید فوراً از مسجدالحرام بیرون رود، پس اگر پیش از تمام شدن دور چهارم بود، پس از غسل طواف را اعاده کند» (موسوی خمینی و خامنه‌ای، ۱۳۸۹ش، ص ۱۷۲).

نظر آیت‌الله بهجت این است که:

«اگر زنی در اثنای طواف حیض شود، مشهور بین فقها این است که اگر پیش از تمام نمودن دور چهارم طواف، حیض شود، طواف باطل می‌شود. اگر زنی در اثنای طواف حیض شد، باید فوراً از مسجدالحرام خارج گردد.» (بهجت، ۱۳۸۳ش، ص ۱۱۹).

مکارم شیرازی نیز می‌فرماید:

«هرگاه کسی مشغول طواف واجب باشد و وضوی او باطل شود، تجدید وضو می‌کند و باز می‌گردد، اگر کمتر از چهار دور بوده، از اول شروع می‌کند، و اگر زن در حال طواف، عادت ماهانه ببیند، حکم او نیز بعد از پاک شدن همین است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱ش، ص ۹۰).

* ۵. اگر بانویی چهار شوط طواف انجام داد و سپس حیض شد، بقیه اعمال را انجام دهد و پس از پاک شدن، بقیه طواف را از همان جای قطع شدن انجام دهد. شیخ طوسی، ابن حمزه و شیخ محمدحسن نجفی و آیات عظام امام خمینی علیه السلام، خامنه‌ای، بهجت و مکارم شیرازی به این نظر قائل‌اند.

شیخ طوسی می‌فرماید:

«هرگاه چهار شوط طواف کرد، سپس عادت شد، طواف را قطع کرده و به سعی پردازد و تقصیر نماید سپس احرام حج ببندد و در این صورت حج او تمام است. پس هرگاه از مناسک فراغت یافت و پاک شد، طواف را کامل کند.» (شیخ طوسی، ۱۳۸۷ش، ج ۱، ص ۳۳۱).

ابن حمزه طوسی می‌نویسد: اگر در بین طواف حیض شد و چهار شوط یا بیشتر طواف کرده بود، طواف را قطع کرده و بنا را بر آن بگذارد و از مسجد بیرون رود و سعی و تقصیر به‌جا آورد و از احرام بیرون آید و سپس روز ترویبه محرم شود و به منا و عرفات برود. پس برای قضای مناسک به مکه برگردد و در آنجا مناسک حج را قضا و بعد طواف را کامل کند و دو رکعت نماز آن را بخواند.» (طوسی، ۱۴۰۸ش، ص ۱۹۲).

شیخ محمدحسن نجفی فرموده‌اند:

«و اگر برایش عذر پیش آمد (حیض شد)، و این پس از طواف چهارم بود، عمره تمتع او صحیح است و پس از آن سعی و دیگر مناسکی را که داشته است و طهارت شرط صحت آنها نیست، به‌جا آورد و پس از آنکه پاک شد، باقی‌مانده طواف را قبل از حج قضا کند (نجفی، ۱۳۹۵ش، ج ۱۸، ص ۳۹).

امام خمینی رحمته‌الله و آیت الله خامنه‌ای درباره حدث اصغر می‌فرمایند:

«اگر در اثنای طواف، حدث عارض شود، اگر پس از تمام شدن دور چهارم است، باید طواف را قطع کند و طهارت تحصیل کند و از همانجا که طواف را قطع کرده تمام کند.» (موسوی خمینی و خامنه‌ای، ۱۳۸۹ش، ص ۱۷۲).

سپس ادامه می‌دهند: اگر در اثنای طواف حدث اکبر مثل جنابت یا حیض عارض شود، باید فوراً از مسجدالحرام بیرون رود، پس اگر پیش از اتمام دور چهارم بود، پس از غسل طواف را اعاده کند (همان). از این رو، با توجه به سیاق جملات می‌توان برداشت نمود که اگر پس از تمام شدن دور چهارم است، باید طواف را قطع کند و پس از تحصیل طهارت از همانجا که طواف را قطع کرده، به اتمام رساند.

آیت‌الله بهجت می‌فرماید: اگر زنی پس از تمام نمودن دور چهارم حیض شود، آنچه به‌جا آورده صحیح است و واجب است اگر وقت، گنجایش داشته باشد، بعد از پاک شدن و غسل نمودن، بقیه آن را انجام دهد و اگر وقت تنگ باشد، سعی و تقصیر را انجام دهد و برای حج محرم شود و پس از بازگشت از منا، بقیه طواف عمره را به‌جا آورد (بهجت، ۱۳۸۳ش، ص ۱۱۹).

آیت‌الله مکارم شیرازی می‌نویسند: هرگاه کسی مشغول طواف واجب باشد و وضوی او باطل شود، تجدید وضو می‌کند و باز می‌گردد، اگر حداقل چهار دور را تمام کرده باشد، دنباله آن را به‌جا می‌آورد، و اگر زن در حال طواف، عادت ماهانه ببیند، حکم او نیز پس از پاک شدن همین است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱ش، ص ۹۰).

روایات چهارم و پنجم با نظر ۴ و ۵ سازگار است که هر دو این روایات ضعیف‌اند.

دلایل روایی

- روایت چهارم: این روایت ارزیابی ضعیف، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

امام صادق علیه السلام می فرمایند: بانویی که عمره تمتع انجام می دهد، اگر خانه خدا را چهار دور طواف کرد و حیض شد، عمره تمتعش کامل است. آنچه را از طواف خانه خدا و سعی بین صفا و مروه برایش مانده، انجام دهد و به سمت منا خارج شود، قبل از اینکه طواف دیگر را انجام دهد.^۱ (شیخ طوسی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، صص ۴۲۶ و ۴۲۷).

- روایت پنجم: این روایت ارزیابی ضعیف، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«از امام صادق علیه السلام درباره بانویی که هنگام انجام عمره تمتع، خانه خدا را چهار دور طواف کرده، سپس حیض شده، سؤال شد، حضرت فرمودند: «طوافش را تمام کند و برای او غیر آن نیست. عمره تمتعش کامل است و برای او لازم است که سعی بین صفا و مروه را انجام دهد و دلیلش این است که بیشتر از نصف بوده و (اگر کمتر از چهار دور بوده) اعمال تمتعش را بعد از حج دوباره انجام دهد.»^۲ (شیخ طوسی، ۱۳۶۵ق، ج ۵، ص ۳۹۳).

۳. استحاضه

بیشتر فقها دیدگاه خود درباره وظایف بانوی مستحاضه در طواف مستقل را بیان نکرده اند، اما در رساله های عملیه شان در قسمت استحاضه، بانوی مستحاضه را مانند بانوی طاهره فرض می کنند و هر عمل شرعی را که بر او واجب است، بر مستحاضه واجب دانسته اند با این تفاوت که مستحاضه باید هنگام انجام دادن عمل شرعی (با توجه به نوع استحاضه، قلیله، متوسطه، کثیره) خود را تطهیر نماید.

۱. «أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ فِي الْمَرَاةِ الْمُتَمَتِّعَةِ إِذَا طَافَتْ بِالْبَيْتِ أَرْبَعَةَ أَشْوَاطٍ ثُمَّ حَاضَتْ فَمُتَمَّتْهَا تَامَّةً وَ...»

۲. «سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ امْرَأَةٍ طَافَتْ بِالْبَيْتِ أَرْبَعَةَ أَشْوَاطٍ وَ هِيَ مُعْتَمِرَةٌ ثُمَّ طَمِثَتْ...»

با توجه به دیدگاه‌های فقهای عظامی که درباره طواف بانوی مستحاضه فتوا داده‌اند، این موارد مطرح می‌شود:

۱. فرد مستحاضه مانند شخص پاک است. شیخ طوسی فتوا می‌دهد که مستحاضه می‌تواند طواف خانه کند و در مقام نماز بخواند و تمام مناسک را به جا آورد. اعمال زن مستحاضه در حکم اعمال شخص پاک است (شیخ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۱، ص ۳۳۱)؛

۲. مجاز است همه اعمال را انجام دهد به غیر از ورود به کعبه. ابن حمزه قائل به این است که برای زن مستحاضه وارد شدن به مسجد جایز است و همچنین جایز است انجام همه مناسک به جز ورود به کعبه (طوسی، ۱۴۰۸ق، صص ۱۹۲ و ۱۹۳)؛

۳. باید به دستورهایی که برای نماز در حالت طهارت به او داده شده، عمل کند. آیات عظام بهجت و فاضل لنکرانی قائل به این نظریه‌اند.

آیت‌الله بهجت می‌گوید: اگر عذر شرعی آنها استحاضه باشد؛ چه در عمره تمتع و چه طواف در حج، به دستوری که جهت نماز عمل می‌کنند، برای طواف هم به آن عمل نمایند، کفایت می‌کند و طوافشان در همان حال هم صحیح است (بهجت، ۱۳۸۳ش، ص ۱۱۹) و آیت‌الله فاضل لنکرانی فتوا می‌دهد خونی که محکوم به حیض و نفاس نباشد، استحاضه است و باید طبق احکام استحاضه عمل شود و برای طواف و نماز طواف هم اعمال مربوط به نمازهای خود را تکرار کند (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۳ش، ص ۲۱۲).

دلایل روایی

میان کتاب‌های معتبر روایی شیعه این روایات درباره طواف بانوی مستحاضه وارد شده است:

- روایت نخست: این روایت ارزیابی ضعیف، نوع سند عادی و اتصال مرسل دارد (نرم‌افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «الْمُسْتَحَاضَةُ تَطُوفُ بِالْبَيْتِ وَتُصَلِّي وَلا تَدْخُلُ الْكَعْبَةَ» (كلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۴۴۹).

«حضرت صادق علیه السلام فرمودند: «مستحاضه طواف خانه خدا را انجام می دهد و نماز می خواند لیکن وارد خانه خدا نمی شود.»

- روایت دوم: این روایت ارزیابی صحیح، نوع سند عادی و اتصال مسند دارد (نرم افزار درایة النور، نسخه ۱/۲).

«سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْمُسْتَحَاضَةِ أَيَطُوفُهَا زَوْجُهَا وَهَلْ تَطُوفُ بِالْبَيْتِ؟ قَالَ فَإِذَا كَانَ دَمَا سَائِلًا فَلْتَوَخَّرِ الصَّلَاةَ إِلَى الصَّلَاةِ ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاتَيْنِ بَغْسَلٍ وَاحِدٍ وَكُلُّشَيْءٍ اسْتَحَلَّتْ بِهِ الصَّلَاةَ فَلْيَأْتِهَا زَوْجُهَا وَلْتَطْفُفْ بِالْبَيْتِ» (شیخ طوسی، ۱۳۶۵ق، ج ۵، ص ۳۵۷).

«از امام صادق علیه السلام پرسیدم: خانمی که در خونریزی استحاضه به سر می برد، آیا می تواند با شوهرش به بستر برود؟ آیا می تواند دور خانه کعبه طواف کند؟ حضرت فرمودند: اگر خون همواره روان باشد، برای نماز ظهر و عصر یک نوبت و برای نماز مغرب و عشا یک نوبت دیگر غسل می کند (و نماز ظهر و عصر خود را به هنگام عصر و نماز مغرب و عشا را هنگام عشا می خواند که وقت نماز را بهتر رعایت کرده باشد) با هر برنامه ای که نماز خواندن بر خانم حلال باشد، بستر شوهر و طواف خانه کعبه نیز بر او حلال خواهد شد.» (کلینی، ۱۳۷۰ش، ج ۳، صص ۱۵۴ و ۱۵۵).

نتیجه گیری

با بررسی روایات و نظر فقهای عظام درباره وظیفه بانوانی که پس از محرم شدن جهت عمره تمتع و پیش از انجام طواف یا در حین انجام طواف به عذر شرعی دچار می شوند و تا آخرین فرصت جهت محرم شدن برای حج تمتع پاک نمی شوند، این موارد نتیجه گیری می شود:

۱. شرط اساسی صحت عمل عبادی طواف، طهارت است؛
۲. تکلیف اصلی بانوی حج گزار هنگام طواف در صورت مواجهه با عذر شرعی ترک سریع مسجد الحرام است؛

۳. وظیفه نفسا (زن در حال نفاس) همانند حائض (زن در حال حیض) می‌باشد؛
۴. اگر بانویی پیش از طواف حایض شود، با توجه به اختلاف نظر برخی علما و با توجه به روایات و نظر بیشتر فقها می‌توان گفت بانویی که به دلیل عذر شرعی و ضیق وقت به انجام طواف عمره تمتع موفق نشده است، باید بقیه اعمال را انجام دهد (سعی و تقصیر را به‌جا آورد و برای حج محرم شود و جهت وقوف در مشاعر عزیمت نماید و...) و پس از پاک شدن، طواف را به‌جا آورد و حجش در همان سال صحیح است.
۵. اگر بانویی حین طواف حایض شود، با توجه به اختلاف نظر برخی علما و با توجه به روایات و نظر بیشتر فقها می‌توان گفت، اگر وقوع عذر شرعی پیش از پایان دور چهارم باشد، وظیفه بانوی معذور مانند کسی است که پیش از طواف حایض شده است و اگر پس از پایان دور چهارم باشد، باید بقیه اعمال را انجام دهد (سعی و تقصیر را به‌جا آورد و برای حج تمتع محرم شده و جهت وقوف در مشاعر عزیمت نماید و...) و پس از پاک شدن از همان موضع، بقیه طواف را انجام دهد و حج تمتعش در همان سال صحیح می‌باشد؛
۶. مستحاضه همان‌گونه که باید نمازهای یومیه‌اش را به‌جا آورد (باید ابتدا به آنچه که بر عهده مستحاضه است، جهت انواع استحاضه قلیله، متوسطه و کثیره، عمل کند و سپس نماز را به‌جا آورد) جایز است کعبه را طواف کند.

منابع

- * قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، دارالقران کریم، تهران و قم، چاپ دوم.
۱. بهجت، محمد تقی (۱۳۸۳ش)، مناسک حج شیخ محمد تقی بهجت، قم، دفتر نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی محمد تقی بهجت.
۲. تبریزی، میرزا جواد (۱۴۱۵ق)، مناسک حج، قم، دفتر نشر برگزیده، چاپ اول.
۳. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشریعه، ۲۹ جلد، قم، موسسه آل‌البت للاحیاء التراث، چاپ اول.

۴. حلبی، ابن زهره (۱۴۱۷ق)، غنیه النزوع، قم، مؤسسة الامام الصادق علیه السلام، چاپ اول.
۵. حلبی، ابی صلاح (۱۴۰۳ق)، الکافی فی الفقه، تحقیق: رضا استادی، اصفهان، مکتبه الامام امیرالمومنین علیه السلام، چاپ اول.
۶. حلبی، ابی صلاح (۱۴۱۵ق)، المقنع، قم، مؤسسة الامام الهادی علیه السلام.
۷. خویی، ابوالقاسم (۱۴۱۲ق)، مناسک حج، قم، مدینه العلم.
۸. طرابلسی، عبدالعزیز بن البراج (بی تا)، المهدب، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۲ جلد.
۹. طوسی، ابن حمزه (۱۴۰۸ق)، الوسيله، قم، دفتر نشر آیت الله العظمی مرعشی نجفی، چاپ دوم.
۱۰. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۷۰ش)، گزیده تهذیب، مترجم و محقق: محمدباقر بهبودی، ۴ جلد، تهران، کویر، چاپ اول.
۱۱. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۸۷ش)، مبسوط فی فقه امامیه، ۸ جلد، تهران، مکتبه مرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه، چاپ سوم.
۱۲. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۶۵ش)، تهذیب الاحکام، ۱۰ جلد، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
۱۳. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، شرح مشیخه تهذیب الاحکام، تحقیق: سیدحسن موسوی خراسان، تهران، دارالکتب الاسلامی، چاپ چهارم.
۱۴. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۱۳ق)، الاستبصار فیما اختلف من الاخبار، ۴ جلد، بیروت، دارالاضواء، چاپ دوم.
۱۵. فاضل موحدی لنکرانی، محمد (۱۳۷۳)، مناسک حج مطابق فتوای محمد فاضل لنکرانی، قم، قدس.
۱۶. علی بن بابویه قمی (۱۴۰۶ق)، فقه الرضا (الفقه المنسوب للامام الرضا علیه السلام)، مشهد، المؤتمر العالمی للامام الرضا علیه السلام، چاپ اول.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۶)، گزیده کافی، مترجم و محقق: محمدباقر بهبودی، ۶ جلد، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، ۸ جلد، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
۱۹. مفید، محمد بن حسن (۱۴۱۰ق)، المقنعه، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم.

۲۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۱ش)، مناسک حج، قم، مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
۲۱. موسوی خمینی و خامنه‌ای، روح‌الله و علی (۱۳۸۹ش)، مناسک حج مطابق با فتاوی‌ای امام خمینی و رهبر معظم انقلاب، تهران، مشعر.
۲۲. موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۶۱)، مناسک حج امام خمینی (ره)، تهران، واحد فرهنگی بنیاد شهید.
۲۳. نجفی، محمدحسن (۱۳۹۵ش)، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ هفتم.
۲۴. نرم‌افزار درایة النور، نسخه ۱/۲